

İmrüz ƏFƏNDİYEVƏ

Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaşlıq
doktoru, Ü.Hacıbəyli adına
Bakı Musiqi Akademiyasının professoru

1983-cü ilin isti və günəşli may günlərindən birində Bakı şəhərində görkəmli ictimai xadim, Azərbaycan teatrşünaslığının əsasını qoyan, ədəbi tənqidçi, Məmmədsadiq Əfəndiyevin anadan olmasının 80 illiyi qeyd edilmişdi.

A.M.Şərifzadə adına Aktyor evində keçirilən gecəni teatr cəmiyyətinin aparıcı sədri, yubilyarın yaxın dostu, iş yoldaşı olan Şəmsi Bədəlbəyli açıq elan etdi.

Şəmsi Bədəlbəylinin atam haqqında dediyi səmimi sözlərə öz çıxışlarında Mehdi Məmmədov, Süleyman Rüstəm, Ağasadiq Gəraybəyli, rejissor Həsən Ağayev və digərləri qoşudular.

Bu əsrarəngiz gecənin sonunda isə M.Əfəndiyevin "Cancur Səməd" adlı pyesindən parçalar M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı əməkdaşlarının (artistlərinin) ifasında səsləndirildi. Bu pyes üzrə tamaşanı məşhur rejissor M.Fərzəliyev səhnələşdirmişdi.

Yubiley günlərində (may, iyun) respublika qəzet və jurnallarında Azərbaycan teatr korifeylərinin, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin məqalə, xatirə və s. materialları dərc edildi. Bununla bərabər, radio və televiziya M.Əfəndiyevin səhnə əsərlərindən ("Cancur Səməd", "Mikkə Kərəm") parçalar səsləndirildi. Daha sonralar 90 və 100 illik yubileyləri günlərində də mətbuatda məşhur alim, yazıçı və teatrşünasların məqalələri çap olunmuşdur.

Məmmədsadiq Mirzə Əhməd oğlu Əfəndiyev 5 iyun 1905-ci ildə indiki Türkmənistanın paytaxtı Aşqabad şəhərində dünyaya gəlib. Atası - mənim babam Mirzə Əhməd bəy Əfəndiyev (1828-1919) o zaman Türkmən General - Qubernatorluğunda podpolkovnik vəzifəsində hərbi tərcüməçi işləyirdi. Əsil-nəcəbəlli Şəki bəylərinin nəslindən olub. Bir

çox Şorq dilini mükəmməl bildiyinə görə (deyilənə görə - 7) yüksək rütbəli Çar zabıtlarının hörmətini qazanmışdı. Bundan əlavə, bir çox kitabların, sənədlərin, bədii ədəbiyyatın tərcüməsi ilə də məşğul olmuşdur. Xidmətdən çəkildikdən sonra Şəki (o zaman Nuxa) şəhər idarəçisi və istefada olan məsləhətçi vəzifələrində də işləmişdi.

Məmmədsadiq Əfəndiyev valideynlərini erkən yaşında (anasını 12, atasını isə 17 yaşında) itirib. Özünün müəllifi olduğu avtobiografiyada yazılmışdır - "1912-ci ildə Nuxa gimnaziyasını bitirmişəm və mətbəədə müəllim (hərfdüzücü) işləmişəm. Həmin ilin yanvarında Bakı şəhərinə Azərbaycan hərbi məktəbində təhsil almaq üçün göndərilmişəm. Hərbi məktəbin 1-ci buraxılışını fərqlənmə ilə bitirib, Azərbaycan Sovet Qırmızı Ordusunun tağıım komandiri təyin olunaraq bu ordunun xüsusi 6 nömrəli bölməsinə qəbul edilmişəm".

1925-ci ildə M.Əfəndiyev xətəliyi səbəbindən AzÇEKA (xüsusi xidmət orqanları) sıralarından azad edilib. Və bu ildən o özünü bədii-teatral quruculuq sahəsində sınağa başlayır. Həmin illərdə Satir-Aqit-Teatrı yaradır.

1925-ci ildən özünün bədii rəhbəri və təşkilatçısı olduğu digər işçi-Kəndli Teatrı 2 il sonra Türk işçi Teatrına çevrilir. Böyük Vətən müharibəsi illərində bu teatr Gəncə şəhərinə köçürülərək, C.Cabbarlı adına Gəncə Dövlət Dramatik Teatrının özəyini təşkil edəcəkdir.

1925-29-cu illər arası dövrdə M.Əfəndiyev M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının direktor müavini və Teatr Texnikumun direktoru vəzifələrində, 30-cu illərin əvvəllərində isə Azərbaycan Tamaşa Müəssisələri İdarəsinin direktor köməkçisi işləmişdi. 1931-ci ildə onu Moskva şəhərinə oxumağa göndərirlər. 1933-cü ildə təhsilini bitirib "Azərbaycan dramaturjişinin problemləri və inkişaf perspektivləri" mövzusunda dissertasiyasını yazır. M.Əfəndiyev Qırmızı Professura İnstitutu ədəbiyyat bölməsinin iki əsas kursunu bitirib (üç əsas kursdan) üçüncüyə keçdiyi il MK VKP (b)-də MTS-nin siyasi bölməsinin rəisi məcburi çağırış elan etdiyinə görə dissertasiyanı müdafiə etmək mümkün olmur. Sonradan Azərbaycan KP MK-nın katibi T.Yaqubova 1941-ci il 3 yanvar tarixli məktubla müraciət edir: "Elmlər namizədi elmi dərəcəsi almaq məqsədi ilə mənə M.S.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə "Azərbaycan dramaturjişinin problemləri və inkişaf perspektivləri" mövzusunda dissertasiya müdafiəsinə buraxmağınızı sizdən xahiş edirəm".

Moskvada dissertasiya üzərində işləyərək atam eyni zamanda Moskva Dövlət Kinematografiya İnstitutunda (indiki S.A.Gerasimov adına MDKI), M.N.Pokrovski (1868-1932; tarixçi, ictimai xadim, SSRİ EA-nın akademiki) adına Kommunist Universitetində və P.I.Çaykovski adına Moskva Dövlət Konservatoriyasında teatrşünaslıq, teatr tarixi, dialektik və tarixi materializm fənlərindən dərslər deyir.

Atam haqqında xatirələr

1936-37-ci illərdə o, Bakı şəhərində Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında dərslər deyib (sosial-iqtisadi intizam kafedrasının müdiri olub). Eyni zamanda, V.I.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri olub.

3 fevral 1938-ci ildə M.S.Əfəndiyev M.C.Bağirovun göstərişi ilə həbs edilir. Ancaq haqqında açılan işin əsasız olması və dəlillərin olmaması səbəbindən Azərbaycan NKVD-nin qərarı ilə 14 iyun 1940-cı ildə işin bağlanmasıdan sonra azad edilir.

1940-cı ilin iyununda M.S.Əfəndiyev Azərbaycan SSR SovNarkomu sosial-mədəni qrupunun elmi rəhbəri vəzifəsinə təyin edilir. Tam bir il sonra SSRİ SNK nəzdində yerləşən Yüksək Məktəb İşləri üzrə Ümumittifaq Komitəsi onu K.Marks adına Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutuna direktor təyin edir. Ancaq Azərbaycan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universiteti ilə birləşməsindən sonra direktiv orqanlarının verdiyi qərarla M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının direktoru vəzifəsinə təyin edilir.

Atamın şəxsi arxivində maraqlı sənəd saxlanılıb: Filarmoniyanın işçilərinin 14 yanvar 1942-ci il tarixli yığıncağının protokol stenogramı. Bu yığıncaqda M.Əfəndiyev özünü musiqinin inkişafı və xalq zümərələrinə necə müdaxilə edilməsi barədə dərin məzmunlu parlaq, alovlu bir nitq söyləyir. Bundan əlavə, ifaçılıq sənəti və bəstəkar əsərlərinin təbliğatı barədə də çoxlu maraqlı fikirlər səsləndirir (stenogram rus dilində çap edilmişdir). M.Əfəndiyevin maraqlı fikirlərindən birini nəzərinizə çatdırmaq istəyirik. O deyir: "Yoldaşlar, mən klassik musiqidən kənarda dayanan Filarmoniyani təsəvvür etmərəm. Hər Filarmoniyada simfonik musiqinin təbliği vəsi-

tə kimi qəbul edilməlidir, belə ki, simfonik musiqi və səsləndirilən əsərlər xalq və şəhər üçün böyük məktəb və mədəni hadisədir".

M.S.Əfəndiyevin söyləri nəticəsində bir çox ifaçı kollektivini genişləndirməyə imkan yaranmışdır. Çox çətinliklə kiçik tərkibli Xor kapellasını qorumaq mümkün olmuşdur. Bu işdə Filarmoniyanın direktorunu Niyazi, S.Rüstəmov, C.Cahangirov, H.Salahov, A.Şərifov dəstəkləyirlər.

Böyük Vətən müharibəsinə gətirmədən əvvəl M.Əfəndiyev R.Əfəndiyev ilə birlikdə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı və Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutunun xətti ilə birinci Respublika elmi-pedaqoji konfransının proqramını hazırlayıb. R.Əfəndiyev (xalası oğlu) iki illik Müəllimlər İnstitutu Pedaqoji kafedrasının kafedra müdiri olaraq pedaqoji problemlər üzrə çıxış etməli, atam isə "Mədəniyyət və Cəmiyyət" mövzusunda məruzə etməli idi. Onu mədəniyyətin sosioloji problemləri maraqlandırır. Arxivdə, hətta M.Əfəndiyevin konfransda çıxış edəcəyi proqram da vardır (proqramı anam Müsəlat Quliyevəyə Rəcəb Əfəndiyev özü təhvil vermişdir). Konfrans 26-29 mart arası keçirilmişdi.

Atam müharibəyə gedəndə mənim 6 yaşım var idi. Yaxşı yadımdadır, anam səhhətində olan problemlərə görə atamı cəbhəyə yola sala bilmədi. Atam gedərkən mənə baxdı, gözəlində bir damla yaş var idi, sağollaşmaq otaqdan tez çıxdı. 1942-ci ilin fevralında, soyuq qış günündə atamı Fəridə xala və Zərin-tac bibi yola saldılar. Atamın arzusu idi ki, mən musiqiçi olum. Onun üçün də mənə "Qırmızı Oktyabr" markalı fortepiano almışdı. Bu hədiyyə yadırgar kimi indi də evimi bəzəyir. Qardaşım Fədlil atam cəbhəyə gedəndən sonra anadan olduğundan, atasını görməmişdi. Kərc şəhərindən bizə məktub yazırdı.

Soldan sağa: Fərah Şakinskaya, Barat Şakinskaya, Süleyman Rüstəm, Ağasadiq Gəraybəyli, Şəmsi Bədəlbəyli, Məmməd Sadiqov, Həsən Ağayev, Məmməd Bağır müəllim (AzPL-nin dosenti), Mərayim Fərzəliyev. Aktyor evi, 1983-cü il, may. Məmməd Sadiq Əfəndiyevin 80 illiyi.

Ayaq üstə: Sadıq Cəlilov, Kamil Abdullayev, Həsən Quliyev, Məhərrəm Bədizadə. Əyləşənlər: Soldan sağa - Süleyman Vəliyev, İmrüz Əfəndiyeva, Şəmsi Bədəlbəyli, Həqiqət Əsgərzadə, Ağasadiq Gəraybəyli, Hüseyn Şərif. 1983-cü il, 30 may.

May-iyun aylarında məktublar kəsildi. 1942 -ci ildə biz "qara kağız" aldığımız.

M.Əfəndiyevin elmi və təşəbbüskar işinə yüksək qiyməti teatrşünas C.Cəfərov "Azərbaycan teatrları" məqaləsində vermişdi. M.Əfəndiyevin yaradıcı uğurlarına əsaslanaraq, ədəbi-tənqidçi irsinə qayğı ilə yanaşaraq C.Cəfərov Bakı Türk Teatrının uğurlu fəalliyəti haqda fikirlərini bildirir. M.Əfəndiyevin elmi işlərinə əsasən, müəllif Azərbaycan teatrının bütöv şəklini yarada bilmişdir.

Məmmədsadiq Əfəndiyev üç böyük monoqrafiyanın - "Proletar teatrosu uğrunda" (Bakı, 1931), "Bakılı işçi öz türk işçi teatrları haqda nə bilməlidir" (rus dilində; Bakı, 1931) və "N.A.Dobrolyubov" (Bakı, 1936) - müəllifidir. O, ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyətinin problemləri və qarşıda duran vəzifələri haqda çap edilən və edilməyən bir çox məqalənin müəllifi olmuşdur (təxminən 200-dən artıq). Ancaq çox təəssüf ki, atamın dissertasiya işi "Kirovabad Azərbaycan Teatrının 20 ili" C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyinin arxivində "itirilmişdir" (bu işin təhvil verilməsi barədə 1940-cı il sentyabr tarixli sənəd mənim arxivimdədir).

M.Əfəndiyevi yaradıcılığı boyu əsas bir sual narahat edirdi: dinləyicilərin əqlinə və qəlbinə necə yol tapmaq və teatr incəsənətini dövrün tələblərinə necə uyğunlaşdırmaq! Dinləyici auditoriyasının aktyorların hər dəfə təkrarolunmaz bəzən gözlənilməz nəticəsi olan dinamik səhnə oyunu ilə tanışlığı hər dəfə unikal və özünəməxsusdu. M.Əfəndiyev hesab edirdi ki, elə bu atmosferdə yeni teatral tamaşa üçün zəmin yarana bilər. Onun fikrincə, teatr üçün müəyyən dövrdə yazılan əsərlər həmin dövrün özünəməxsus ideya savaqlarını əks etdirərək həmin dövrü sözün ən əsl mənasında təbliğ edirlər. Əgər əsərin fəlsəfi əsasını didaktika (yəni nəsihətverici) ilə dəyişsək, əsər incəsənət növü kimi məhv olur. M.Əfəndiyev tələb edirdi ki, hər aktyor səhnədə xarakter yaratsın, elə xarakter ki, dövrün dinamiklərinə uyğun olsun. Bakı Türk Teatrında işləyən böyük rejissorlar - A.İvanov, A.Tuqanov, D.Qutman ilə birlikdə teatr bir tribunaya çevrilirdi - bu tribunda doğruluq, qərəzsizlik və təmizlik idealları tərəflənirdi. Öz axtarışlarında teatr əsasən milli dramaturjiyə əsaslanaraq Azərbaycan səhnə incəsənətinin sonrakı inkişafı üçün münbit mənbə yaratmışdı. M.Əfəndiyevə, məsələn, Meyerxoldun səhnə prinsipləri yaxın idi (Meyerxold yaradıcılığına müasir tematikaya, həyat kolliziya-ları və mübarizəsi ilə bəzən insanın daxili aləminin açılmasına və xalq teatrının elementlərinə müraciət xas idi), ancaq bəzən onun da estetik əsasları ilə o razılaşırmıdı. O, "Proletar teatrosu uğrunda" kitabında yazırdı: "İnsanlar memarlıq abidələri və predmetləri deyil, canlı cisimdirlər, onlar səhnədə yaşamaq, hərəkət etməli, ansamblı aktiv yaradıcı hərəkətə cəlb etməlidirlər". M.Əfəndiyevin bir çox məqaləsi Nuri Nuriyev təxəllüsü ilə yazılmışdır. Adın seçiminə diqqət yetirməyinizi istərdim! Bəzi xadimlər qorxudan adlarını gizlədirdisə, atam diqqəti cəlb etməmək üçün başqa adla çıxış edirdi.

Atamın arxivində onun özünün topladığı atalar sözləri, tapmacalar, bayatılar, xalq oyunları vardır. Onun çap olunmamış "Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi" məqaləsi dərin məzmunu ilə seçilir.

Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 4 avqust 1994-cü il qərarı ilə İstiqlaliyyət küçəsi, 41-də görkəmli teatrşünas, dövlət xadimi, yazıçı Məmmədsadiq Mirzə Əhməd bəy oğlu Əfəndiyevə memorial lövhə qoyulması barədə qərar verildi. Ancaq bir sıra səbəblərdən bu, icra edilməmişdir. Yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, hörmətli İlham Əliyev və Mədəniyyət nazirinin söyləri nəticəsində 2008-ci ildə memorial lövhə qoyuldu.

Ailəmiz hökumətimizə M.Əfəndiyevin xatirəsini əbədləşdirdiyi üçün təşəkkürlərini bildirir. Mən öz tərəfimdən atamın xatirəsini əbədləşdirmək üçün əlindən gələni əsirgəməyən Xalq yazıçısı Anara təşəkkürlərimi bildirmək istəyirəm. İndi şəhərimizin mərkəzi küçələrindən biri atamın adını daşıyır.

Atam özündən sonra zəngin irs qoymuşdur. Bu irsin uzun illər millətimizin könlündə yaşayacağına ümid edirəm.